

Gdańsk, 10.04.2018 r.

dr hab. Iwona Sakowicz-Tebinka, prof.UG
Instytut Historii UG

Ocena

rozprawy doktorskiej mgr Bianci Sadowskiej „Między nauką a polityką. Działalność naukowa i społeczno – polityczna Aleksandra Fiodorowicza Hilferdinga”, Gdańsk 2018, ss. 231, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Zbigniewa Opackiego.

Zagadnienia związane z dziewiętnastowieczną rosyjską myślą społeczno – polityczną są niezwykle interesujące i warte zbadania. Mimo istniejącej w języku polskim literatury przedmiotu dotyczącej historii idei w Rosji czy też filozofii rosyjskiej tematy dotyczący rozwoju słowianoznawstwa w Imperium Rosyjskim oraz jego więzi z polityką są w praktyce nieobecne.

Dobrze się wiec stało, że mgr Bianca Sadowska podjęła się trudu uzupełnienia luki w naszej wiedzy, dokonując przedstawienia poglądów jednego z wybitnych badaczy Słowiańszczyzny a jednocześnie słowianofilizującego działacza społecznego Aleksandra Fiodorowicza Hilferdinga.

Bohater rozprawy nie jest całkowicie zapomniany w Rosji. Siergiej Liebidiew we wstępie do wyboru prac Hilferdinga wydanego w Moskwie w 2009 r. nazwał go jednym z najwybitniejszych Rosjan w XIX w. (А.Ф. Гильфеердин, Россия и славянство, Москва 2009). Jednocześnie zaznaczył, iż Aleksander Fiodorowicz działał na rzecz dobra rosyjskiego państwa, rosyjskiej kultury oraz rosyjskiego słowa. Symptomatyczna jest kolejność w jakiej uszeregowano działalność rosyjskiego sławisty.

O próbie odkrycia politycznych naukowych tez Hilferdinga świadczy tytuł pod jakim opublikowano jego bardzo znaną pracę „История балтийских славян”. Wydanie z 2017 r. zatytułowane zostało „Когда Европа была нашей. История балтийских славян” (А. Ф. Гильфердинг, Когда Европа была нашей. История балтийских славян, Москва 2017).

Jak widać temat recenzowanej rozprawy doktorskiej nie jest pozbawiony złożoności badawczej. Społeczeństwo rosyjskie w XIX w., było silnie zhierarchizowane a struktury polityczne władzy, system władania ziemią, wartości religijne, brak mobilności społecznej powodowały, iż każda działalność intelektualna miała polityczne oblicze. Nie inaczej było w przypadku bohatera recenzowanej dysertacji. Tym bardziej należy pochwalić całościowe ujęcie problemu przez mgr Biancę Sadowską.

Autorka dysertacji przedstawiła cel pracy którym była nie tylko analiza poglądów Aleksandra Fiodorowicza Hilferdinga oraz przedstawienie jego osiągnięć naukowych na polu slawistyki rosyjskiej ale jednocześnie powiązanie tejże działalności z polityką.

Recenzowana dysertacja oparta jest o bardzo solidną podstawę źródłową. Poza pracami samego Hilferdinga. Doktorantka wykorzystała również bardzo liczne drukowane wspomnienia, pamiętniki oraz materiały epistolarne. Również kwerenda archiwalna była bardzo szeroka. Autorka przeprowadziła kwerendę we wszystkich liczących się archiwach Moskwy (Archiwum Miasta Moskwy, Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej, Rosyjskie Państwowe Archiwum Literatury i Sztuki, Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej) i Petersburga (Instytut Literatury Rosyjskiej Akademii Nauk, Sankt Petersburska Filia Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk, Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Sankt Petersburga, Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne, Dział Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej oraz Archiwum Rosyjskiego Towarzystwa

Geograficznego). Szkoda jedynie, że w bibliografii nie wymieniła zespołów i/lub teczek.

Imponująca w bibliografii jest liczba wykorzystanych czasopism. Niestety nie ma przy nich dat więc trudno stwierdzić ile numerów i z jakich lat zostało przejrane.

Literatura przedmiotu jest bardzo obszerna, ale zdecydowanie dominują w rozprawie prace w języku rosyjskim. Można byłoby ją uzupełnić o fundamentalną pracę Wasyla Zienkowskiego dotyczącą podejścia myślicieli rosyjskich do Europy (В.В. Зеньковский, Русские мыслители и Европа, Москва 1997) oraz historię filozofii rosyjskiej tego samego autora (idem История русской философии, Москва 2001). Autorkę dysertacji powinna również zainteresować praca Andreja Zorina omawiająca próby budowy modelu narodowo-państwowej samoidentyfikacji Rosji (А. Зорин. Корня двуглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII - первой трети XIX века, Москва 2004).

Ze względu na zainteresowania Hilferdinga Słowianami południowymi oraz jego działalność dyplomatyczną przydatne mogły by też być prace dotyczące historii politycznej takie jak np. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII - начало XX вв (ред.) Н.С. Киняпина, Москва 1978. Również dla porównania sposobu pisania Rosjan o Turkach, w świetle prezentowanych stereotypów, warto byłoby zapoznać się z monografią Wiktora Takiego dotyczącą podróżników rosyjskich w Imperium Ottomańskim od XV w. do wojny krymskiej (В. Таки. Царь и султан. Османская империя глазами россиян: Монография, Москва 2017).

Autorka zdaje się nie zauważać, że w języku angielskim również opublikowano wiele prac dotyczących historii myśli politycznej rosyjskiej. Warto wymienić chociaż kilka z tych, które dotyczą m.in. kwestii narodu i rosyjskiej świadomości narodowej (N. V. Riasanovsky, Russia and the West in the teaching of the Slavophiles;: A study of romantic ideology, Gloucester

1965; idem, *Nicholas I and Official Nationality in Russia 1825 – 1855*, Cambridge, Mass. 1959; E.C. Thaden, *Conservative Nationalism in Nineteenth-Century Russia*, Seattle 1964; I. Neumann, *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, London 1996). Przydatna mogłaby być również praca dotycząca idei narodu u słowianofilów oraz ich nacjonalizmu kulturowego (S. Rabow-Edling, *Slavophile Thought And the Politics of Cultural Nationalism*, Albany, NY 2006).

Zafascynowanie rosyjską literaturą przedmiotu wyraźnie jest obecne gdy autorka dysertacji poruszyła tzw. kwestię wschodnią pisząc, iż *jednym z jej punktów była kreacja państwa rosyjskiego jako protektora ludności prawosławnej żyjącej poza jego granicami* (s. 121). Sięgnięcie po jakąkolwiek pozycję anglojęzyczną dotyczącą tego problemu pozwoliłoby uniknąć całkowicie rosyjsko-centricznego zwrotu (najlepiej klasyczną pracę: M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*, New York 1966). Również ze względu na to, iż Turcja była terenem rywalizacji mocarstw w tym Wielkiej Brytanii warto byłoby zapoznać się z innym punktem widzenia. Praca znanej amerykańskiej badaczki Barbary Jelavich „*Russia's Balkan Entanglements*” byłaby również przydatna (B. Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge 1991).

Uwagi powyższe w żadnym stopniu nie mają na celu umniejszenia olbrzymiej pracy, którą autorka włożyła w zebranie i opracowanie materiału źródłowego oraz literatury przedmiotu. Tworzą one solidną bazę dającą możliwość przedstawienia oraz zanalizowania działalności naukowej oraz poglądów polityczno-społecznych Aleksandra Hilferdinga.

Praca liczy 231 stron co można uznać za wystarczającą. Składa się z czterech rozdziałów w układzie chronologiczno-problemowym, wstępu oraz zakończenia. Konstrukcja pracy doktorskiej Bianci Sadowskiej jest całkowicie uzasadniona. Przy biografiiach – a dysertacja ta jest rodzajem biografii

intelektualnej – układ powyższy sam się narzuca jako najbardziej racjonalny. Podział na podrozdziały dodaje pracy klarowności.

We wstępie Autorka przyjęła konwencjonalny układ, rozpoczynając od wprowadzenia w temat, jego uzasadnienie oraz omówienia przedmiotu badań. Rozdział pierwszy poświęcony został dzieciństwu i młodości Aleksandra Hilferdinga. Autorka mając ograniczone materiały biograficzne przedstawiła system edukacyjny w Rosji oraz jego ewolucję co pozwoliło jej wypełnić treścią rozdział. Zabieg jest ze wszech miar godny pochwały i udany. Hilferding rozpoczynał studia, gdy kończyło się „wspaniałe dziesięciolecie” rozwoju myśli intelektualnej w Rosji w latach 1838-48. Mimo początku okresu schyłkowego Uniwersytet Moskiewski mógł pochwalić się liczną i wciąż intelektualnie energiczną kadrami profesorską.

Nieco irytują w tym rozdziale dwa bardzo długie cytaty ciągnące się prawie na stronę każdy. Czyż trzeba było cytować prawie całą recenzję Bodniańskiego lub też wpis z jego dziennika (s. 57, 58-59). Nazwanie Gilesa Fletchera poetą jest lekkim nadużyciem bo znany jest głównie jako dyplomata i przedstawiciel królowej Elżbiety I na dworze Iwana Groźnego a o jego sonetach pamiętają tylko specjaliści epoki (s. 53). Wojna z Napoleonem nie zakończyła się w 1812 r., jak to napisała autorka, zakończyła się jedynie kampania w Rosji (s. 64).

W rozdziale drugim doktorantka zajęła się działalnością naukową Aleksandra Hilferdinga jako slawisty. Podobnie, jak w rozdziale pierwszym, przedstawiła tło historyczne w którym omówiła rozwój slawistyki jako młodej dyscypliny naukowej, w Rosji funkcjonującej od początku XIX w. Autorka umiejętnie poklasyfikowała prace Hilferdinga według kryterium geograficznego co wydaje się najwłaściwsze ze względu na rozpiętość jego zainteresowań. Interesujące jest jak poglądy naukowe bohatera dysertacji służą jednocześnie uzasadnieniu politycznej roli Rosji. Bardzo ostre słowa Hilferdinga skierowane pod adresem katolicyzmu a szczególnie jezuitów brzmią interesująco ze

względu na jego konwersję na prawosławie. Autorka bardzo wiernie przedstawia poglądy swojego bohatera, ale nie próbuje ich weryfikować. Czyżby wszystko co pisał Aleksander Fiodorowicz o narodach słowiańskich wytrzymało próbę czasu?

Kolejny interesujący rozdział dotyczy działalności społecznej oraz politycznej Hilferdinga. Dobrze, że doktorantka uwypukliła tutaj jego osobiste kontakty słowianofilskie. Można się zastanawiać czy to one skłoniły go do badań słowianoznawczych, które w gruncie rzeczy potwierdzały tezy ideologiczne. Wnuk rzymsko-katolickich emigrantów z Europy Zachodniej obracał w kręgach podkreślających wyjątkowość rosyjskiego modelu kulturowego jako wiodącego w powszechnym postępie ludzkości.

Epizod działalności dyplomatycznej Hilferdinga na Bałkanach w 1857 r. zasługuje na uwagę chociażby ze względu na interesujący tekst z kategorii *travel writting*. Może warto byłoby zwrócić uwagę na ile opinie Hilferdinga wpisują się w dyskurs o bałkanizmie będącym domniemanym przeciwieństwem orientalizmu (M. Todorova, Bałkany wyobrażone, Wołowiec 2008, s 49). Charakterystyczne dla dziewiętnastowiecznych opisów podróźniczych było ich upolitycznienie.

Przy czytaniu tego rozdziału pojawia się wrażenie powtarzania tekstu. Wynika to z faktu, iż Autorka omówiła działalność naukową Hilferdinga na polu badań południowej Słowiańszczyzny w rozdziale II, a powróciła częściowo do tego tematu ze względu na pracę dyplomatyczną jej bohatera. Czy można uniknąć tej powtarzalności – tylko przy stricte chronologicznym układzie materiału co czyniłoby z pracy historycznej li tylko kronikę życia Hilferdinga.

Warto zwrócić uwagę Autorce, iż to nie „reformy prowadzone przez Turcję w połowie XIX wieku przyczyniły się do zainteresowania krajem przez państwa zachodnioeuropejskie” (s. 157) a raczej na odwrót. Okres tanzimatu był przynajmniej częściowo konsekwencją zainteresowania Zachodu państwem osmańskim.

Działalność Hilferdinga w Słowiańskim Komitecie Dobroczynności była oczywiście konsekwencją jego panslawistycznych poglądów bo trudno uważać je tylko za słowianofilskie. Równie panslawistyczny charakter miały poglądy Hilferdinga na temat sprawy polskiej zaprezentowane w czwartym, ostatnim rozdziale. Autorka jest łagodnie nastawiona do bohatera swojej dysertacji stwierdzając, iż *echa ideologii panslawistycznej w jego pracach są niemalże nieodczuwalne* (s. 215). Wydaje się jednak, iż część jego tekstów jest zdecydowanie panslawistyczna i nacjonalistyczna.

Zakończenie zawiera interesujące podsumowanie pracy, w którym mgr Bianca Sadowska podkreśliła złożoność dziedzictwa Hilferdinga oraz wskazała jego wartość jako wybitnego sławisty.

Autorka dysertacji zdecydowanie lepiej czuje się na obszarze ideologii niż dyplomacji. Większość uwag dotyczących polityki zagranicznej, czy to rosyjskiej czy tureckiej, jest znacząco uproszczona. Jednak całość dysertacji napisana jest poprawną polszczyzną z niewielką ilością błędów literowych (*odesetek zagranicznych wykładowców* s. 48, *Granowksiego*, s. 52, *został* s. 54) . Autorka nie ustrzegła się natomiast od rusycyzmów co wcale nie dziwi w pracy opartej na źródłach i literaturze w języku rosyjskim (np. *wewnętrznego samostanowienia o sobie* s. 31, *z języków obcych pisano przekłady* s. 48, *znajomość Hilferdinga z bieżącymi publikacjami słowianoznawczymi* s. 130, *prawo na udział w spotkaniu* s. 165, *trup starej Polski leży i przygniata nowalijki nowego porządku* s. 207, *prosty naród* s. 207, 208), *ugniatany naród* s. 95, *firman* a nie *ferman* s.123)

Autorka stosuje również słowa rosyjskie tam gdzie należałoby użyć polskich. Rozumiem, że uparcie pisze ona *obszczina* dla podkreślenia specyfiki wspólnoty gminnej ale dlaczego używa słowa *swojekosztnyj* i *kazionnokosztnyj* (s. 31-32). Również triadę Uwarowa doktorantka zapisała jako *samowładzę, prawosławie i narodność* (s. 212).

W pracy można znaleźć kilka urwanych zdań (*Dużą rolę w pracach Komitetu, a także w kwestii wspierania Słowian w państwie Habsburgów. s. 162*) oraz niezręcznych (*Oficjalnym powodem rozpoczęcia walk, który był podtrzymywany przez prasę europejską, było naruszenie konstytucji Królestwa Polskiego, nadanej mu za czasów panowania Aleksandra s. 198*) (*obrzędki staroobrzędowego s. 133*) lub niejasnych sformułowań (*W czasie gdy Uniwersytet Moskiewski obchodził stulecie, średnia europejska była 5 – 6 razy wyższa s. 29*). Słowa trudno i ciężko nie są synonimami, chociaż wśród młodych ludzi używane są zamiennie, podobnie robi to również doktorantka (*ciężko mówić o poczuciu tożsamości narodowej s. 94, Próba zmiany charakteru narodowego zawsze jest długa i ciężka s. 195*).

Niezależnie od pewnych niedociągnięć praca mgr Bianci Sadowskiej stanowi bardzo interesujące studium zawierające analizę działalności naukowej oraz społecznej Aleksandra Hilferdinga, zasługujące, po drobnych poprawach, na druk. Pod względem metodologicznym praca nie budzi żadnych wątpliwości i jest przykładem umiejętnego wykorzystania źródeł historycznych oraz literatury przedmiotu. Doktorantka wykazała się dobrym warsztatem historycznym oraz zdolnościami analitycznymi, odpowiadając umiejętnie na postawione pytania badawcze. Jej narracja dowodzi dobrego opanowania zagadnienia. Konceptualizacja problemu wskazuje na umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Autorka bardzo dobrze poradziła sobie z obszernym tematem.

Rozprawa mgr Bianci Sadowskiej „Między nauką a polityką. Działalność naukowa i społeczno – polityczna Aleksandra Fiodorowicza” spełnia wymogi określone w art. 13 ustęp 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz. 595, z późn.zm.) i rekomenduję ją do dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Jan Sadowski Telmu